

Makale Geliş | Received: 09.04.2019
Makale Kabul | Accepted: 17.06.2019
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.09.2019
DOI: 10.20981/kaygi.612794

Ahmet KAVLAK

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Ankara, TR
Yıldırım Beyazıt University, Department of Philosophy, Ankara, TR
ORCID: 0000-0002-4419-9440
ahmetkavlak@gmail.com

“Nedensellik” Üzerine

Öz

Nedensellik ya da nesnede cari olan zorunluluk kavramını yalnızca neden-sonuç ilişkisi olarak ele almak problemin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Problemin bu bölümü felsefe tarihinde ya epistemik ya da ontolojik şüphecilik olarak kendini göstermiştir. Nedensellik, hem evrenin işleyişinin çözümlenmesi için, hem de kesin bilginin elde edilmesinin bir kriteri olarak düşünceye konu olmuştur. Ancak nedensellik anlayışının özellikle hipotezlerin ve kuramların doğruluk kriterini belirlemede kullanılabilir bir yönü daha vardır. O da sonuçtan hareketle nedenin vasıflarındaki zorunluluğun tespit edilmesidir. Bu problem, düşüncenin varsayımlardan ayrılması için özellikle bilimsel düşüncenin deney imkanı olmayan bölümünde göz önüne alınması zorunlu bir problemdir. Sonuçtan hareketle nedenin vasıflarının belirlenmesi usulü gerçekleştirilmeden ortaya konulan düşüncelerin birer varsayımdan ve kanaatten ibaret kalmaları kaçınılmaz görünüyor. Bu çalışmada nedenselliğin ikinci yönü olan sonuçtan hareketle nedenin zorunlu vasıflarının tespit edilmesine ilişkin akıl yürütmenin usulü tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Nedensellik, Zorunlu Sıfatlar, Eser-Müessir, İllet, Teşekkür.

On “Causality”

Abstract

Considering the concept of causality or obligation in the object as a cause-effect relationship is only a part of the problem. This part of the problem manifests itself in the history of philosophy as either epistemological or ontological scepticism. Causality has been the subject of thought both for the analysis of the functioning of the universe and as a criterion for obtaining precise information. However, there is another aspect of causality that can be used to determine the criterion of the accuracy of hypotheses and theories. This aspect is to determine the necessity of the characteristics of the cause from the conclusion. This problem must be considered in order to distinguish the idea from the assumptions, especially in the non-experimental part of scientific thinking. It seems inevitable that the ideas put forward, without from-the-conclusion aspect, for determining the characteristics of the cause are made up of assumptions and convictions. In this study, the reasoning method for determining the necessary characteristics of the cause is discussed based on the second aspect of causality.

Keywords: Causality, Compulsory Adjectives, Artefact - Agent, Ontological Cause, Formation.

Giriş

Doğa bilimleri söz konusu olduğunda bilim bir bakıma nedensellik ilmi olarak adlandırılabilir. Şüphesiz bugünkü bilim anlayışı henüz bilimlerin ayrışmadığı ilk felsefe dönemi kadar dar bir içeriğe sahip değildir. İlk dönemler henüz bir “*bilim*” kavramının bile olmadığı dönemler olduğu için o dönemlerle ilgili bilim anlayışı sadece nedenlerin tanımları ile ilgili olabilir. Nitekim *nedenler* konusun da gerekli kavram ayrışmasını yapmadıkları için Sokrates öncesi filozofları eleştiren Aristoteles de (Aristoteles 1996:983b), hakikati “*görülenler*” dünyasının dışına çıkaran Platon da (Platon1988:509d-510a) bu gün bildiğimiz anlamda bir zorunluluk anlayışına sahip değillerdi. Taşın yere düşmesini “doğal hali” kavramıyla çözen Aristoteles’in açıklaması bildiğimiz nedensellik tanımından çok uzaktır.

Presokratiklerin *arkhe* kavramı nedenselliğin ilk uzantısı olarak düşünülebilir. Çünkü evrenin ilk ilkesi anlamına gelen *arkhe*, aynı zamanda her şeyin ilk mekanik zorunlu ilkesi anlamını taşıyordu. Nesnelerin *arkhelerden* zorunlu olarak çıktığı varsayılıyordu veya nesnelerin zorunlu olarak kendisinden çıktığı farz edilen ilkeye *arkhe* deniliyordu. Ancak ilk ilkedен nesnelerin ortaya çıkmasındaki *zorunluluk* tartışma konusu olmamıştı. Düzen ve kaos kavramları henüz netleşmemişti.

Ancak Platon’un *idea* kavramının ilham ettiği “*değişmezlik*” hakikati ve “*düzen*” anlayışı bilimsellik kavramının felsefi anlamda evrilmeye ilk başladığı düşünceler olarak ele alınabilir. Başlangıçta Aristoteles tarafından bilimin metodu olarak konulan tümdengelsel akıl yürütme, F. Bacon ile birlikte metot olarak tümevarıma yerini bıraktığında (Bacon 1999:8), tümevarımın ilham ettiği “*düzen*” hakikati de tasdiklenmiş oldu. Çünkü tümevarım bir düzenin var olduğu yerde geçerli olan bir akıl yürütmedir.

Fakat felsefenin nedensellik kavramına en makul müdahaleyi yapan şüphesiz Hume’dur. Hume nedensellik anlayışını ilk defa açık kapı kalmayacak şekilde sorgulayan filozoftur. Hume nedensellikte görünen “*zorunluluk*” hakkında bir bilginin olmadığını, neden ve sonucun birlikteliğinin algılanması dışında bir bilginin olmadığını söyler (Hume 2007: 31-32). Tüm idelerimizin kökeninin deneyden ibaret olduğunu söyleyen Lock’un (Locke 1964: 89) görüşlerinden hareket

eden Hume’un nedenselliğin izleniminin olmadığı, dolayısıyla nedensellik ile ilgili bilginin kaynağının alışkanlıklarımız¹ olduğunu söylemesine mukabil Kant ise, problemi nedenselliğin zihnimizdeki kategorilerden biri olduğunu belirtmekle çözmeye çalışır (Kant, 1929:113).

Hume’un yaptığı bu müdahalenin, nedenselliğin tam olarak bilgisinin elde edilebilmesi yolunda en değerli katkı olduğu inkar edilemez. Ancak nedenselliğin Hume felsefesinde de diğer nedensellik ile ilgili düşünen filozoflarda da ele alınmış biçimi, tıpkı Kant’ın etik sisteminde olduğu gibi çerçeve olarak ele alınmış, içeriklendirilmemiştir.² Yani neden ve sonucun zorunluluk ilişkisi tartışılmış fakat neden ve sonucun hangi nesneye niçin tekabül ettiği tartışılmamıştır. Neden ve sonuç arasındaki zorunluluğun -bilgisel anlamda- birlikteliğinin bir kurala tabi olup olmadığına, eğer kurallar varsa bunların ne olduğuna dikkat çekilmemiştir. Nedenselliğin zorunluluğu hakkında bilgi sahibi olmadığımız hakikati (Hume’un deyişiyle) ayrı, hangi nedenlerle hangi sonuçların bir arada görülmesinin zorunluluğu hakikati ayrı bir konudur.

Sonuç ve Sonucun Nedeni Problemi

Nedensellik denildiğinde kavram gayri ihtiyari Hume’un bilardo topu örneğinde olduğu gibi “*sonuç ile ardarda bulunduğunu idrak ettiğimiz neden*” kavramı ile sınırlanmaktadır. Belki bir nebze Aristoteles’in nedenleri dörde ayırması neden tanımının sadece neden ve sonuç gibi genel bir kavramla sınırlanamayacağını ilham etmesi anlamında önemlidir. Ancak dört neden açıklaması da “*sonucun gerektirdiği nedenin zaruri özelliklerinin ne olması gerektiği*” problemini açıklamaz.

¹ Türkçesi “alışkanlık” değil, “ülfet”tir

² *İçeriklendirilmemiş kural*: genel bir zorlayıcı kural yerine eylemlerin çerçeve kuralını çizmek, dolayısıyla her bir eylemin ayrı ayrı değerlendirilmesine zemin hazırlamak anlamında içeriksiz yani doğrudan eylemin belirleyicisi olan kural yerine, yani “şöyle eyle” yerine, “aynı zamanda evrensel bir kural olacakmış gibi eyle” ve “insanı amaç görenek eyle” gibi doğrudan nasıl eylemesi gerektiğini belirlemeyen kural tipi.

Hem bilim felsefesinin hem de din felsefesinin³ en önemli kavramı olan “nedensellik” kavramının, neden ve sonuçların zorunluluğunun tartışılması dışında bir başka yönü daha görünmektedir ki o da hangi nedenlerle hangi sonuçların arasında bir zorunluluk bağı olduğudur.⁴ Yani neden ve sonuç arasında epistemik veya ontolojik bir zorunluluğun var olup olmadığı problemin bir bölümü, diğeri de sonuçlardan hareketle nasıl bir nedenin zorunlu neden⁵ olabileceğine ilişkin tartışmadır.

Bu konuyu örneklendirmek gerekirse; bir bilardo topunun bir başka bilardo topuna çarptığında ne olacağına ilişkin bilimiz –Hume’un tabiriyle- önceki tecrübelerimize dayanıyor. Meydana gelecek sonucun hakiki nedeni hakkında bilgiye sahip değiliz. (Buraya kadar olan kısım klasik neden-sonuç tartışmasıdır) Ancak bir başka açıdan bakıldığında yani sonuçtan hareketle bakıldığında şöyle bir tartışma konusu ortaya çıkmaktadır;

“Sonuç (yani ikinci topun hareket etmiş olması) hangi özelliklere sahip veya özellikteki bir nedenin sonucudur?”

Veya;

“Kömür haline gelmiş bir pamuğun ilk halinden bu kömür haline dönüşmesinin (*müessir*) nedeni hangi özelliklere sahip olmak zorundadır?”

Veya;

“Kömür haline gelmiş bir pamuğun ilk halinden bu kömür haline dönüşmesinin (*müessir*) nedeni hangi özelliklere sahip olamaz?”

Bilardo topu örneğinde, -yani tersten bakıldığında- hareket etmiş olan bilardo topunun bu hareketinin, ona bu hareketi verebilecek bir nedene ihtiyaç duyduğu aşıkardır. Dolayısıyla (diyelim ki) 100 gramlık eylemsizlik kütesine sahip bir bilardo topu 100 gramın altında kendisine kuvvet uygulanması durumunda harekete geçmez

³ Din felsefesinde mevcut olan ispat türlerinden ontolojik delil hariç tüm ispat türleri, neden ve sonuç arasındaki zorunlu bağlantının var olmasına neden olarak görünen şeyin sonucu yapma kapasitesine sahip olmadığı, dolayısıyla hariçten bir nedenin gerekliliği mantığına dayanır.

⁴ Burada tartışılan *ontolojik* zorunlulukla ilgili bilgimizin kurallarının nasıl elde edileceğidir.

⁵ Bir müessirin amel olacağına ilişkin değil, nasıl bir *müessirin amel* olacağına ilişkin bir tartışma.

yani yer değiştirmez. Harekete geçmesi için 100 gramın üzerinde bir zaruri kuvvete ihtiyaç duyduğu gibi, tatbik edilen kuvvetin miktarı da hareket hızını belirleyeceği için, (diyelim ki) 1 metre/saniye hızla hareket eden bir bilardo topu, bu hıza onu ulaştıracak bir kuvvete maruz kalmış demektir. Eğer bilardo topu kendisine ancak 500 gramlık bir etki yapılması ile saniyede 1 metre hareket edebildiğini tecrübe etmişsek, aynı hareketi gördüğümüzde aynı basıncı beklememiz zaruridir. Öyleyse sonuç her nedeni değil, o sonucu teşkil edebilecek vasıftaki nedeni talep eder.

İkinci örneğimize gelirsek;

Kömür haline gelmiş olan bir pamuğun nedeninin hangi özelliklere sahip olması gerektiği, aynı zamanda o nedenin hangi özelliklere sahip olmaması gerektiği hakikati, zorunlu olarak neden ve sonuç arasında ontolojik olarak *sıfat paralelliği*⁶ zarureti de gerektirmektedir.

Sıfat paralelliği (ya da messirdeki zorunlu sıfatlar) mecburiyeti iki açıdan değerlendirilebilir görünüyor;

Birincisi, sebepler ve sonuçları arasında bazı *benzerliklerin* zaruri olarak varlığı,

İkincisi, sebepler ve sonuçları arasında bazı *zıtlıkların* zaruri olarak varlığı.

İkinci örnekten hareket edecek olursak;

Soru “kömür haline gelmiş bir pamuğun nedeni nedir?” değil sadece aynı zamanda “kömür haline gelmiş bir pamuk hangi tür bir nedenin sonucudur veya hangi tür bir müessirin tesirinde kalmıştır” sorusudur.

Bu noktadan bakıldığında neden sonuç ilişkisindeki zorunluluk tartışmasının dışında ikinci tür bilginin ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. O da neden ve sonuç arasındaki zaruri sıfatların ne olduğu bilgisidir. Acaba kömür haline gelmiş bir pamuk bu duruma su ile temas etmesinden dolayı maruz kalmış olabilir mi? Elbette ki hayır diyeceğiz. Neden, nkn su pamuğu kömür haline getirecek vasıflara sahip değildir. Kömür haline

⁶ *Sıfat paralelliği şartı*: sonuç her nedenden değil, ancak “sonucu inşa edebilecek vasıftaki neden”den kaynaklanabilir. İşlam mantıklarında “bürhan-ı inni ve bürhan-ı limni” olarak geçen tartışma ve ispat usulü de (Yavuz1992:429-430)varlığa ilişkindir, sıfatların mahiyetine ilişkin değildir.

getirebilmenin gerektirdiği zaruri sıfatlara sahip değildir. Bu zaruri sıfatlar suda olmadığı gibi, havada, taşta, toprakta, kumaşta veya odunda da mevcut değildir. Zaruri sıfatlar sadece yüksek ısıda veya ateşte mevcuttur. Bu sebeple kömür haline gelmiş bir pamuğun nedeni olarak ancak yüksek ısıya sahip bir maddeyi gösteririz.

Aristoteles’in dört neden açıklamasında olduğu gibi bir heykelden hareket edecek olursak, heykelin müessir veya fail nedeni, mermerden insan şeklinde traşlanan heykelin varlığını gerçekleştirecek sıfatlara sahip olmalıdır. Bu zaruri, yani olmazsa olmaz sıfatlar ne olabilir diye bakacak olursak; bu basit örneklerden hareketle nedenler ve sonuçları arasındaki sıfat paralellliği ile ilgili olarak yukarıda geçtiği gibi *benzerlik* ve *zıtlık* yönüyle iki tür akıl yürütme yapabiliriz:

Birincisi yani *benzerlik* cihetiyle (insan şeklindeki mermer heykel için) var olması zaruri olan sıfatlar şu sıfatlar olabilir:

- 1- Fail ya da müessir neden öncelikle *var* olmalıdır.
- 2- Fail ya da müessir neden (ölü olamaz, yani) *canlı* olmalıdır.
- 3- Fail ya da müessir neden (şekillendirici bir) *kuvvete* sahip olmalıdır.
- 4- Fail ya da müessir neden *alet kullanabilme yeteneğine* sahip olmalıdır.
- 5- Fail ya da müessir neden (insanın taklidini yapabildiği için) *bilinçli* olmalıdır.
- 6- Fail ya da müessir neden (eserin başını sonunu değerlendirebilmesi için) *hafızaya* sahip olmalıdır.
- 7- Fail ya da müessir neden (eserin ya da sonucun talebine göre) *görme vasfına sahip* olmalıdır.

İkincisi yani *zıtlık* cihetiyle (insan şeklindeki mermer heykel için) var olması zaruri olan sıfatlar şu sıfatlar olabilir:

- 1- Fail ya da müessir neden, sonuçla aynı anda veya daha sonra var olamaz. Fail ya da müessir neden *zamansal olarak sonuçtan önce* olmalıdır.
- 2- Fail ya da müessir neden, sonucuyla bire bir *aynı sıfatlara sahip olamaz* (heykelin nedeni heykel olamayacağı gibi (Aristoteles 1996:984a)
- 3- Fail ya da müessir neden, sıfat itibarıyla aynı olamayacağı gibi ilaveten *daha fazla ve üst sıfatlara sahip olmalıdır* (neden sonuçtan daha mükemmel olmalıdır)

4- Fail ya da müessir neden, sonucun varlığının nedeni olarak sonuçta bulunsun bulunmasın nedenin kendisi *iradeye sahip* olmalıdır.

5- Fail ya da müessir neden, eserde bulunsun bulunmasın kendisi *bilgi sahibi* olmalıdır.

6- Fail ya da müessir neden, bizatihi *hem neden hem sonuç değildir*.

Bu sıfatlara başka sıfatlar da ilave edilebilir. Ancak neden ve sonuç ilişkisini ikinci bilgi yönünden yani zaruri sıfatlar yönünden değerlendirmek için kafi görünüyor. Aristoteles’in heykel örneğinden hareketle zaruri olan bu sıfatlara eserin yani sonucun özelliğine göre ek sıfatlar eklenmesi gerekmektedir. Eğer eser bir fotoğraf makinası olsaydı nedenin zaruri sıfatlarına ışığın farkında olmak vasfı, bir mikrofon olsaydı nedene sesin farkında olmak vasfı gibi vasıflar eklenmesi gerekecekti.

Bu açıdan bakıldığında neden sonuç ilişkisi sadece neden ve sonucun zorunlu bağlantısının bilinip bilinemeyeceğinden ibaret değildir. Neden ve sonuç ilişkisi daha çok sonucun var olması için gerekli vasıfların nedende bulunma mecburiyetinin kurallarının tespitini de gerektirmektedir.

Bu konu niçin önemlidir? Eğer neden ve sonuç ilişkisi hakkındaki bilgimiz sadece neden ve sonucun zorunluluk tartışmasının bilinip bilinemeyeceğinden ibaret olursa, sonucun varlık nedenine ilişkin çıkarımlar hakikatlerle varsayımların karışmasına sebep olacaktır. Aristoteles’in tabiriyle, Sokrates öncesi filozofların arke kavramında olduğu gibi, nedenselliğin dört anlamı teke indirilerek fail nedenle maddesel nedenin karıştırılması hatasının yapılması gibi büyük hatalar meydana gelecektir. Mermer, mermer heykelin sadece maddesel nedenidir, fail yani var edici nedeni değildir. Ancak evrenin ilk ilkesini arayan Sokrates öncesi filozofların ilke olarak suyu (Kranz 1984:27) veya ateşi (Kranz 1984:59) veya havayı (Kranz 1984:34) vs. kabul etmeleri ile maddesel ilke aynı zamanda varlık ilkesine dönüşmüştür. Evrenin teşkil edici⁷ nedeninin vasıfları suya, ateşe veya hava gibi maddesel unsurlara yüklenmiştir. Fail

⁷ Veya teşekkül ettirici. Teşekkül kelimesi Aristoteles’in formel ya da biçimsel nedenine karşılık gelir. Şekil veren demektir. Sözelimi göz sadece maddesinden ibaret değildir. Işıktan istifade eden bir teşekküle de sahiptir. Yoksa gözdeki maddelerin aynı bir çok şeyde bulunabilir. Nal ile çekicin, çömlük ile insanın aynı maddeden olması gibi..

neden ile maddesel neden birleştirilmiştir.⁸ Maddesel neden ile fail nedeni bir saymak (sıfatların mahiyeti göz önüne alınmadığı için) insan şeklindeki heykelin ontolojik nedeninin mermer maddesinin özelliklerinde aranması gibi garip bir durum ortaya çıkmıştır.

Bilardo topu ve pamuk örneğine ek olarak nedensellik konusunda en çok kullanılan güneşin doğması örneğine bakacak olursak;

Tersten hareketle yani hareket eden bir bilardo topuna karşılık hareket eden bir güneşin (veya dünyanın) durumunu bu açıdan değerlendirdiğimizde sonucun (yani güneşin veya dünyanın düzenli hareketinin) var olması için varlığı zaruri olan hangi sıfatların var olması gerektiğine bakalım:

1- Öncelikle hareket için gerekli olan maddenin yani güneşin eylemsizliğini aşacak bir kuvvet gereklidir.

2- Mevcut hızın gerektirdiği kadar kuvvet gereklidir.

3- Yıllık hareket hızı⁹ toplamda sabit olduğuna göre hız kontrolü gerekir.

4- (Hume’un tabiriyle bundan sonra olacak olanı geçmiş tecrübeye binaen söylediğimize göre) sabit ve düzenli hareketin, sabit ve düzenli bir nedeni olmalıdır.¹⁰

5- Düzenli hareket iki anlama gelir; birincisi harekete geçirme kuvvetinin gerekliliği, ikincisi, hareketi devam ettirme ve değişmesini engelleme kuvvetinin gerekliliği. Bu özellik de nedende var olmalıdır.

Aslında bizim güneşin neden aynı saatte doğduğuna ilişkin bilgimizin olmadığı ile kastettiğimiz şey tam olarak da budur. (Hume’un tabiriyle) bildiğimiz şey güneşin doğduğudur, niçin doğduğu veya o saatte doğduğu değildir. Tam olarak da kastedilen, yukarıdaki maddelerde sayılan, nedenin bu tarafındaki eksik bilgimizdir.¹¹ Hume’a göre ontolojik bir zorunluluk mevcuttur. Burada şüpheli yani bilinmeyen kısım bu

⁸ Canlıların teşkilini tümüyle oluştuğu maddenin özelliklerine atfeden evrim teorisi vs. gibi hayatın teşekkülünü açıklamaya çalışan teoriler de aynı hataya düşmüştür.

⁹ Elips olan yani dairesel olmayan yörüngede cisim hep aynı hızda olamaz diye düşünmek daha akla uygun görünüyor.

¹⁰ Artık kesin olduğu düşünülen bazı bilimsel bilgiler, gariptir ki bazı ön kabullere dayanır; maddenin *mahiyetini* taşıyan *en küçük* parçacıkta itme ve çekme kuvvetlerinin *birlikte* ve *sürekliliği* var olduğu açıklaması gibi.

¹¹ Aynı durum kanunlar için de geçerlidir. Bizim bilgimiz “şeyin” olup olmadığı ile sınırlıdır, niçin olduğuna ilişkin bilgimiz yoktur.

zorunluluğun kaynağı ile ilgilidir. Yoksa neden-sonuç ilişkisindeki zorunlulukta bir şüphesi yoktur Hume’un.¹²

Bu noktada nedensellik konusunun günümüzdeki bilim anlayışında ne konumda olduğuna yani “bilimsel” olan iddiaların sınırlarına bakmak gerekmektedir. Bilimsel açıklamaların ya da bilimsel olduğu iddia edilen önermelerin tahlili yapıldığında tüm unsurlarının¹³ açıklamaya dahil olmayan kabullerden ibaret olduğunu görmek ilginç bir durumdur. Sözelimi;

“Elektriğin hızı ışık hızına yakındır”

Bu önermedeki alt unsurlara teker teker bakalım, aşağıdakilerin tamamına ilişkin açıklamalar *geçici hipotezler* şeklinde mevcuttur;

Elektrik; (elektron akımı mıdır, bir uçtan bir uca mı gitmektedir, yoksa en yakın atomdan elektron çektiği için o atomun da yanındakinden elektron çekmesinden mi ibarettir veya bu hıza –elektron gibi az da olsa kütlesi olan- bir nesnenin çıkması mümkün gözükmediği için başka bir şey midir) ne olduğu meçhuldür.

Hız; niçin ışık hızına yakın hareket etmektedir, meçhuldür

Manyetiklik; niçin (+) ve (-) yüklere sahiptir, meçhuldür.

Güç; giriş ve çıkış akımları *eşit* olduğu halde ortamda nasıl ışık ve ses hareket olarak fazlalık ürünler verebilmektedir, meçhuldür.

Kaynak; manyetik gücün kaynağı olarak kabul edilen (+) ve (-) yükler niçin sabit ve daimi olarak mevcut kalabilmektedirler, meçhuldür.

¹² Gazzali de neden-sonuç ilişkisinin tıpkı görüldüğü gibi zorunlu olduğunu ikrar etmekle birlikte, ona göre bu zorunluluk nesnenin kendisine değil, yaratıcıya aittir (Abrahamov 2009:124)(Gazzali 2014:166).(*)

(*) Gazzali’nin bu görüşü Enbiya süresi 69. Ayetteki “selamen” kelimesine dayanır. (“Ey ateş soğuk ve selamet ol”). Eğer “selamen” yani “orta ol” tabirini kullanmasaydı ateş bu sefer soğukluğu ile tahrik edecekti. Demek ki yaratıcı sadece maddenin değil, maddenin sıfatlarının da (ya da mahiyetinin de) nedenidir.

¹³ Yani *şart* ve *rükün*lerinin. *Şart* ve *rükün* arasındaki fark şudur; sözelimi ağaç olmanın şartları kök, dal, yaprak, gövdedir. Rükünleri ise, kökün su çekmesi, dalın yaprakları taşıması, yaprakların nefes almasıdır vs.

Hareket; (-) olarak kabul edilen yüklerdeki ışık hızına yakın hareket niçin mevcuttur ve daimidir, yine meçhuldür.¹⁴

Bunlara başka maddeler de ilave edilebilir. Ancak durum Hume’un tanımladığı noktadan ibaret kalmaktadır. “Bildığımız elektriğin ışık hızına yakın hızda hareket ettiği, niçin hareket edebildiği ya da hareket nedeninin mahiyeti değildir”.

Nedenselliğin düşüncede disiplin altına alınmasından ibaret olan bilim, olanın tanımlamasından çok *saptama* ve *tespit* ile sınırlıdır. Bu noktada durum klasik nedensellik anlayışı ile sınırlıdır. Ancak yukarıda elektrik örneğinde sıralanan maddelerin tersten okunması ile bir başka nedensellik problemi ortaya çıkmaktadır. O da bahsi geçtiği gibi, var olduğu halde mahiyeti meçhul olan, fakat var olması için zaruri olarak varlığı gereken sıfatların göz önüne alınmasıyla paralel nedenselliğin *benzerlik* ve *zıtlık* yönünden tanımlanmasıdır. Sadece ‘sonuc’un bilgi dahilinde olduğu bir dünyada, nedene yönelik düşüncelerde sonucun talep ettiği vasıfların aranması ve gerekliliği noktasında değerlendirmek zarureti mevcuttur. Sonucun¹⁵ sıfatlarının tespiti ile onun nedenine ilişkin bir bilgi oluşturulabilir.

Sonuçtan *hareketle*, olması zorunlu sıfatların tespiti ile elde edilen “*nedenin nedeni*” ya da doğrudan “*hakiki neden*”¹⁶ ya da “*illet*” kavramının işaret ettiği neden kavramı, felsefi düşünce disiplininin istikametinin şartlarından biri olarak görünüyor. Çünkü tersten hareketle ontolojik nedenin tespiti bir usul gerektirir. O usul de, tecrübe ile sabittir ki, eserde ya da sonuçta bulunan vasıfların ontolojik olarak nedeni olabilme mahiyetini taşımasıdır. Aksi takdirde neden belirleme usulü, adı ne kadar bilimsel de olsa, inançtan ibaret kalacaktır. *Paradigma* (Kuhn 2000:67-72) görüşünün gerçekleşebilmesinin en önemli şartlarından biri bilimsel önermelerdeki rükünler dediğimiz kısımların bilgiye veya deneye değil varsayımlara dayanmasıdır.

¹⁴ (Mahiyeti meçhul olan) elektrik akımının hızı çok yüksek olduğu gibi, bu akıma kaynaklık ettiği düşünülen (-) yükün atom içindeki dönüş hızı da çok yüksek hesaplanmaktadır.

¹⁵ Veya *eserin* veya *sanatın* veya *var olanın* veya *görünenin* veya *duyulanın*...

¹⁶ Ontolojik neden

Sonuç

Eserden hareketle müessirin veya sonuçtan hareketle nedenin zorunlu sıfatlarını tespit etmek bir tür tümevarım olarak düşünülebilir. Fakat klasik tümevarım gibi sadece tikellerden tümellere doğru “eksik tümevarım” veya “tam tümevarım” türü bir akıl yürütme değil, aynı zamanda (akıl ve deneyin birleşmesiyle elde edilen türden bir delil demek olan) “bürhan” cinsinden elde edilen bir tümevarım çeşididir. Yani “her sonuç bir neden gerektirir” önermesi “her sonuç kendi varlığının olduğu gibi sıfatlarının da nedeni olabilecek bir neden ister” önermesini kapsayan bir önermeye dönüşür. Hipotezlerin ve kuramların faraziyelerden, varsayımlardan ayrılmasını temin edecek bir düşünce disiplinine kaynaklık eder. Bu düşünce disiplini, bir nesnenin sadece varlıktan değil aynı zamanda bir mahiyetten de oluştuğunu göz önüne alan bir disiplin olmuş olur.

Doğrudan deney yapma imkanı olmadığı için geçici açıklamalar şeklinde ileri sürülen tüm kuramlar, öncelikle “*varlık ve mahiyet*”ten oluşan “*nesnenin tüm sıfatlarının nedeni olabilecek bir neden*” gösterme sınavını geçmek zorundadır. Bir teori, kuram veya hipotez; geçici açıklamalar şeklinde bile olsa ilgili olduğu nesneye ait problem çözme yeteneğini, o nesnenin varlığının nedenini açıklama alanında göstermeye çalıştığı gibi, o nesnenin mahiyetinin varlığını açıklamada da göstermek zorundadır. İnsanın var oluşu açıklanmaya çalışılırken insanda var olan “düşünce” yeteneğinin (varlığının nedeni) de insanın var oluşunun içinde açıklanması gerektiği gibi. Veya gezegenlerin ve atom içi parçacıkların sürekli sabit hareketleri açıklanırken sürekliliğin varlığına neden olan bozulmayı ve değişimi engelleyen kuvvetin de açıklamaya eklenmesi gerektiği gibi.

Sadece “şartlar” değil “rükünler” de açıklama içinde yer almak zorundadır. “Canlı” açıklanırken sadece canlının (sanki tekmiş veya tek parçaymış gibi) oluşumu değil, canlının böbreğinin, ciğerinin, kalbinin, bağırsağının da açıklanması gerektiği gibi, şartlar ve rükünler birlikte aynı neden içinde varlığını sonuç veren sıfatları talep ettiği göz önüne alınmalıdır. “Kalem” açıklanırken onun dışındaki ahşap ve içindeki

karbonun varlığı da göz önüne alınarak açıklanmalıdır. Çünkü hiç bir nesne “tek” değildir. Kompozit ya da bileşik (sıfatlara sahip) vaziyettedir. Öyleyse bir nesnenin varlığının açıklanması için gösterilen nedenin onun “bileşik” yapısının da nedeni olduğu ispat edilerek açıklanmalıdır.

Bilgi nesnenin sadece kendi fiziki sınırlarının içinde kalan varlığı ile sınırlı olursa bu bilgi duyusallığın bilgisinden ibaret kalmış demektir. Nesne fiziki varlığı ile beraber onun ortada olan veya olmayan nedeninin de varlığını içeriği ile birlikte tanımlamalıdır. Neden ve sonucun zorunlu bağlantısının talep ettiği sıfatların bilgisini veren bilgi; malumat, kanaat, zan veya varsayım sınırını aşmış bilgi olmuş demektir. Bu bilginin elbette ki bir usulü olmalıdır. O usul de eserin veya sonucun var olabilmesi için gerekli sıfatlara sahip olabilecek olan zorunlu nedenin şartlarının tespiti ile yapılabilir görünüyor.

KAYNAKÇA

- ABRAHAMOV, Binyamin (2009). *Gazalinin Nedensellik Teorisi*, Çev: Yaşar Türkben, www.emakalat.com.
- ARİSTOTELES, (1996). *Metafizik* (Çev; Ahmet Arslan). İstanbul. Sosyal Yayınları.
- BACON, Francis. (1999). *Novum Organum*, Çev: Sema Önal Akkaş, Ankara.
- GAZZÂLÎ, (2014). *Filozofların Tutarsızlığı*, Klasik yayınları, İstanbul.
- HUME, David. (2007). *An Enquiry Concerning Human Understanding*, (Ed. Peter Millican), Oxford University Press, New York.
- KANT, Immanuel. (1929). *Immanuel Kant's Critique of Pure Reason*. (Çev: Norman Kemp Smith), London.
- KRANZ, Walther. (1984). *Antik Felsefe*, Çev: Suat y. Baydur, Sosyal yayınlar, İstanbul.
- KUHN, Thomas. (2000). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev. Nilüfer Kuya). İstanbul. Alan Yay.
- LOCKE, John. (1964). *An Essay Concerning Human Understanding*, (Ed. A. D. Woozley), The New American Library, New York.
- PLATON, (1988). *Devlet*, Çev: Sabahattin Eyuboğlu, M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1992), *Bürhan Maddesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.